

**Tolerance a národní identita v totalitárním
režimu
Současnost v České republice**

Helena Nosková

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR
Praha 2001

Úvodem

Ve svém příspěvku chci připomenout politiku minulého totalitárního režimu vůči menšinám. Tento režim měl své chápání identity, zejména pak národní identity. Domnívám se, že totalitární režim nás poznamenal právě ve vztahu k menšinám. Svojí politikou moci bez opozice působil na různá společenství lidí, aby omezil jejich schopnost vnímat identity různého druhu a především tolerovat odlišnosti vyplývající z mnohočetné pestrosti, kterou skýtá běžná lidská společnost. Stigmata, která totalitární režim způsobil, přetrvávají v našem vědomí, ovlivňují chování a vztah části většinové společnosti k mnoha skupinám obyvatel. Zejména k těm pospolitostem a jednotlivcům, které se liší od běžného průměru a jimiž bývá charakterizována majoritní společnost. Jak velká je část oné poznamenané většinové společnosti, nelze prakticky odhadnout. Lze pouze uvést skupiny obyvatel, které poznamenala a poznamenává. Staví je do role jakýchsi nedominantních, svým způsobem více či méně otevřených a volných kolektivit lidí spjatých pouze vědomím určité odlišnosti. Někdy je touto odlišností národní identita, případně více identit. Jindy je od majority odděluje identita jiného typu, plynoucí z náboženské víry, příslušnosti k určitému náboženskému společenství. Zvláštní druh identity získali v minulém režimu lidé tělesně postižení, další např. lidé homosexuálně orientovaní. Všechny vyjmenované i neuvedené identity se mohou setkávat v základní orientaci jednotlivce i kolektivit. Stávalo se, že tolerance většinové společnosti byla a je v některých případech omezená. Lidem jiných identit pak nebyly a nejsou vždy plně dostupné veškeré požitky, ale ani odpovědnost za věci veřejné. S těmito skupinami lidí se setkáváme při řešení dvou projektů.

V projektu *Totalitarismus a meze tolerance. Na příkladu vztahu komunistické diktatury v Československu k nedominantním společenstvím* nazýváme tato volná uskupení lidí s konkrétní identitou nedominantními společenstvími, případně nedominantními skupinami.

Hlavním cílem tříletého projektu (2001–2003), na němž pracuje tým spolupracovníků ÚSD AV ČR s koordinátorem a konzultanty z ÚSD AV ČR, je studovat a poznávat vztah komunistické moci v Československu a nedominantních společenství obyvatel v letech 1948–1989 v rovině praktického uplatňování principů totalitarismu a tolerance. Výzkumný tým chce přispět k poznání procesů, které vedly k formování a realizaci komunistické politiky k výše uvedeným skupinám obyvatelstva, odlišujícím se v některých ohledech (jazyk, kulturní a historická tradice, víra, jiná orientace, popřípadě další odlišnosti a z toho vyplývající pocit skupinové spřízněnosti a identity) od většiny obyvatelstva. Tato specifická oblast politiky je nazírána v kontextu vývoje komunistického režimu let 1948–1989. Současně chce tým přispět k hlubšímu poznání české společnosti ve vztahu k minoritám. Právě tato část projektu se ukázala nezbytná v tomto roce, kdy se tým ÚSD AV ČR stal řešitelem projektu AV ČR. Projekt je zaměřený na cizince, uprchlíky a azylanty z různých částí světa, kteří přicházejí do ČR, zůstávají zde a počítají s integrací do majoritní společnosti. Na rozdíl od prvního projektu jde o skupiny novodobé, žijící na našem území krátkodobě a pocházející z mnoha zemí a z různých kultur. Při definici kultury vycházíme z co nejširšího pojetí. Kulturu chápeme podle V. Černého (1990) takto: »Kultura je společný způsob života, tedy cítění, myšlení, chtění a konání, jehož důsledkem je společný „životní styl“;...« Cizinci z různých evropských, asijských a afrických zemí mají speciální problémy s adaptací na naše stávající podmínky i s případnou integrací do většinové společnosti zejména proto, že prakticky ve všech případech musí takřka okamžitě změnit předchozí způsob života, zejména chtění, konání a společný životní styl. Většinová společnost pocituje jejich kulturu jako cizí a kulturní odlišnosti není schopna vždy tolerovat. Vždyť předchozí komunistický režim toleranci

naprosto nepřál a snažil se ji vymístit z vědomí lidí. Tak přicházející cizinci přesto, že se po svém příchodu již nesetkali s totalitárním režimem, mohou i nyní zaznamenat jeho určitá rezidua, která se v rámci projektu snažíme zaznamenat a hlouběji studovat.

Totalitarismus v podmínkách bývalého Československa chápeme jako formu svým způsobem násilného prosazení a postupného uplatňování neomezené a nekontrolovatelné moci komunistické strany. KSČ se postupně a plánovaně stala určující silou ve státě. Likvidovala jakýkoliv pokus o opozici.

Podstata totalitárního státu, jeho vývoj, tolerance a menšiny

Totalitarismus měl svůj historický vývoj. Jeho prvním argumentátorem se stal starověký filozof Platón v *Ústavě*. Platónovy ideje připomněl K.H. Popper v obsáhlém díle psaném v letech druhé světové války a nazvaném *Otevřená společnost a její nepřátelé*.

Jak psal K.R. Popper – Platónův totalitarismus říká, že jediné, co je dobré, je zájem státu. Platónův mravní zákon odvozený a podporující zájem státu byl souhrnem zásad kolektivistického či politického utilitarismu. Jeho teorie mravnosti je kolektivistická, kmenová a totalitární. „Dobré je to, co je v zájmu mé skupiny nebo mého kmene či mé obce.“ Podle Platóna se stát se nikdy nemýlí, pokud je silný. Stát má právo nejen činit násilí na svých občanech, pokud by tím vzrůstala jeho síla, ale také útočit na jiné státy, pokud se tím sám neoslabí.

Platónovo myšlení a jeho definici státu poznamenala nezanedbatelná skutečnost. Žil ve válečných letech, kdy Athény krutě válčily se Spartou. Proto se upnul k představě silného státu, který by ochránil svůj kmen a zajistil jeho prosperitu.

V obdobné situaci se o mnoho století později ocitli čeští politici se svým národem. Krátkodobě zažili opojení z vlastního státu (navíc posíleného ideou čechoslovakismu o Slovensko, mezinárodní úmluvou o Podkarpatskou Rus, avšak „zatíženého“ soužitím s výraznými národními menšinami co do počtu i co do síly národní identity), zánik svého státu a rozpoutání druhé světové války. Po ukončení války se politici a státotvorná složka obyvatel obnoveného Československa stali přívrženci pevného, silného a vnitřně jednotného národního státu, který své bezpečí již nehodlal vydat napospas národním menšinám. Proto menšiny nebyly brány v potaz. Požadovalo se jejich vysídlení, případně výměna za vlastní obyvatelstvo jinde za hranicemi vlasti, anebo jejich postupná asimilace. Na uskutečnění tohoto cíle bylo zapotřebí silného politického tlaku. Zejména komunističtí politici imponovali části obyvatel vládou silné ruky vůči jakýmkoliv menšinám, vůči jakékoliv opozici a ochránářstvím vůči „svému“ lidu. Tato politika vůči „masám“ jim kromě dalších již známých historických daností a okolností napomohla v únorovém uchopení moci. Stručně, leč výstižně glosuje poválečný vývoj J. Měchýř ve své knize *O novodobých dějinách Československa* z roku 1991, zejména v kapitolách Národy a hranice, Postavení německé menšiny, i v kapitolách věnovaných únoru. »Bylo to možné jen proto, že se zhroutila občanská statečnost nejen většiny politiků (ministrů, poslanců), ale i většiny národa.«

Vzedmutá vlna národního cítění a touha po silném, protektorském režimu vystřídala v poválečných letech demokratické občanství, ke kterému před lety směřovala první republika.

V samotné ideologii silného státu také nastal významný posun. Již před stoletím doplnil Platóna Hegel – uznáním amorálnosti celku se vším všudy. Role individua byla potlačena ve prospěch celku. Jak Platón, tak i Hegel se stali nejcitovanějšími a nejrozebíranějšími filozofy celého komunistického období.

V Platónovi však nacházíme i humanistické ideje. Jeho totalitarismus nebyl jednoduše amorální. Byl mravností jedné uzavřené společnosti – skupiny či kmene. Podle již výše citovaného K.R. Poppera se stal jakýmsi druhem kolektivního sebeckví, které se opíralo o občanství.

Podstatně jiná situace nastala v Československu let 1948–1989. Po druhé světové válce byl národní stát chápán jinak. V politických konstrukcích se z něj, podle mínění politiků včetně velmocí, stala vlastně nutnost, k níž daly dvě předchozí světové války oprávnění. Chybu spatřovaly ve skutečnosti, že nástupnické státy, které vznikly po první světové válce, se nestaly čistě národními státy. Vzhledem k svému obyvatelstvu se jimi stát ani nemohly, pokud by ovšem ihned nedošlo ke stěhování národnostních menšin z rámce vymezených hranic. Důvod tohoto původního „opomenutí“ byl prostý. Do té doby snad žádný stát v historii nevznikl jako přímo národní stát. Ideje vzniku státu byly původně jiné než národní. Podle V. Černého »Stát je instituce dějinně starší než národ, vznikl často pod tlakem nutností přírodních a vnějších, a je založen na dobré vůli lidí žít spolu k společným a jen pospolu splnitelným účelům. To naprosto nezahrnuje národní a jazykovou stejnorodost lidských složek ve státě, stát organizuje lidi jako lidi a občany, nikoliv jako přírodně definované jednotky téhož druhu.«

Nutno dodat, že takový typ státu se těžko snese s totalitárním režimem, protože ke svému fungování nutně potřebuje toleranci, respektování růzností a odlišností, respektování kulturních i národních identit.

Meziválečná menšinová politika velmocí vůči nástupnickým státům, jejichž režimy nebyly totalitární, včetně nástupnických států samotných, počítala s menšinami, protože vzhledem k jejich skutečnému početnímu stavu, kompaktnosti usídlení atd. nebylo možné menšiny opomenout. Nezajistila jim ale stoprocentní právní a veškerou rovnost, což způsobilo, že nástupnické státy byly uvnitř nejisté a co do stability na mezinárodním kolbišti křehké. Zejména Československo bylo menšinami takřka protkáno, navíc bylo státem tří až čtyř národních celků (Čechů, Slováků, Rusínů a Ukrajinců). Zkušenosti s rozpadem státu vedly později politiky k domněnce, že jen národní (v tomto případě dvounárodní) stát může být trvalý a jako takový může poskytnout svým obyvatelům potřebné bezpečí. Prostřednictvím národa a jím obývaného území bez tzv. problematických národních menšin bylo možné vymezit hranice státu a vyvarovat se budoucích konfliktů, jež by mohly znovu způsobit menšiny prosazováním svých územních požadavků a kolektivních práv. Odrazem tohoto chápání národního státu se stala květnová ústava z roku 1948, která s menšinami nepočítala. Byla založena na občanském principu, který měl hájit práva člověka jako jednotlivce a občana. Všechna práva ale poznamenal postupný rozpad pravé občanské společnosti a další selhávání již citované občanské statečnosti. V nedemokratické společnosti nelze respektovat všechna práva občanů, včetně práva na vlastní identitu. Nerespektování odlišností daných různou identitou spolu s vládnoucí politickou silou přispívalo k dlouhodobé netoleranci menšin, ke snaze o jejich asimilaci. Asimilace se dokonce stala synonymem integrace. I dnes je často v běžném každodenním životě integrace chápána jako asimilace, respektive částečná asimilace. Místo otevřené společnosti vznikla uzavřená společnost se všemi důsledky – s nedostatkem tolerance vůči jakýmkoliv odlišnostem, společnost vlastně diktátorská.

Zvláštní roli zde sehrávala myšlenka internacionalismu, podsouvání třídních hledisek a běžná manipulace, která nebrala ohled na specifické potřeby různých kolektivů, tím méně individuů. Národní identita menšin byla likvidována politickou mocí: vysídlením, výměnou obyvatel, reslovakizací, likvidací nebo omezováním národnostního školství, rozpouštěním spolkové činnosti zabývající se rozvojem národní identity, hrozbou tzv. buržoazního nacionalismu atd. Pouze období v rozmezí let šedesátých, kdy celá společnost usilovala o demokratizaci, poskytlo i menšinám určitý prostor. Národnostní menšiny jej sice krátkodobě využily, normalizací však opět takřka zanikl. Respektována zůstala určitá kulturní specifika a v případě kompaktně usídlených menšin také právo na národnostní školství.

Ústava z roku 1960 zakotvovala některá práva národnostních menšin (nikoliv však německé, ani romské) na rozvíjení kulturních aktivit a národnostního školství.

Národnostní politiku a tedy i jakékoliv projevy národní identity řídilo nadále ideologické oddělení ÚV KSČ. V šedesátých letech se na něj obraceli představitelé kulturních spolků národnostních menšin se svými požadavky na rozšíření kulturní i vzdělávací činnosti, se snahou prosadit také některá politická práva. Stranický aparát usiloval o přehled stavu národností, pravidelně sestavoval zprávy o situaci občanů různých národností a dával pokyny pro zacházení s těmito občany národním výborům i svým členským organizacím. Předsednictva okresních výborů KSČ dávala pokyny k činnosti mezi občany různých národností ve svých usneseních, která byla směrodatná pro celý okres. Dávala pokyn k tzv. masově politické práci mezi těmito občany a k jejich neustálému získávání pro politiku KSČ. Zatímco předsednictva OV KSČ v Čechách a na Moravě se soustředila na německé obyvatelstvo, slovenská předsednictva se soustředila na maďarské obyvatelstvo. Činnost ukrajinského KZUP byla vnímána jako bezproblémová, obdobně se jevil PZKO, který však od roku 1966 zintenzivnil svoji činnost a předložil řadu požadavků, včetně požadavku spoluúčasti na politických rozhodnutích týkajících se polské menšiny.

Léta 1966–1968 poznamenal tlak dalších národnostních spolků na ÚV KSČ, směřující k prosazení významnějších politických práv. Obraceli se na stranický aparát se žádostmi o změny stanov svých spolků. Na tuto situaci musel stranický aparát v silícím demokratizačním procesu zasahujícím jeho špičky i členské organizace reagovat. S federalizací přistoupila čs. vláda na vydání Ústavního zákona č. 144 ze dne 27. října 1968 o postavení národností v ČSSR. Zákon vnímal národnosti jako státoprávní subjekty a určoval jejich přiměřené zastoupení v zastupitelských orgánech. Přiznával jim právo na vzdělávání v mateřském jazyce, na všestranný kulturní rozvoj, právo na užívání svého jazyka na území obývaném jejich národností, přiznával jim právo na tisk a informace v jazyce národnosti. Uznal tím etnickou (dle tehdejší terminologie) individualitu čtyř národností – Poláků, Němců, Maďarů a Ukrajinců. Bez příslušných vládních nařízení, která k němu nebyla vydána, však ztrácel na významu. Romové zůstali sociální (problémovou) skupinou. V roce 1969 Romové založili Svaz Cikánů-Romů, začali vydávat vlastní tisk a navázali kontakty s Romy ve světě.

Neúspěšný pokus o demokratickou reformu v roce 1968 poznamenal i národnostní menšiny. Z vedení spolků, redakcí i škol musela odejít řada jejich významných osobností. Tyto ztráty a následující léta „normalizace“ poznamenaly život národnostních menšin. Deziluze vyvolala emigraci i asimilaci.

Po roce 1968 ÚV KSČ usiloval o řízenou národnostní politiku, podloženou vědeckým výzkumem. Soustředil se na urychlení internacionalismu v podmínkách nastupující

„normalizace“. K tomu hodlal využít stranické vzdělávání a různé stupně školení stranických kádrů i řadových pracovníků. Od roku 1969 zněl oficiální název národnostní politiky „národnostní politika strany“, tedy KSČ. Národnosti v České a Slovenské republice získaly přívlastek „socialistické“. Na pokyn ÚV KSČ pracovaly vědecké instituce na výzkumu národnostních menšin v Československu, na výzkumu národního vědomí, věnovaly se rozboru vlastenectví a internacionalismu, zpracovávaly sociologické rozborů o postavení národností v Československu, zkoumaly vztah Čechů a Slováků, zabývaly se českým nacionalismem, etnicitou po vzoru sovětské vědy, aby tak dodávaly podklady pro jejich stranická řešení a koncipování tehdejších základů vědecké národnostní politiky dle zásad učení marxismu-lenismu.

Komunistická strana cele řídila národnostní politiku jako v předchozích letech. Realizovala ji prostřednictvím Federálního shromáždění, národních rad a národních výborů na všech úrovních, kde v národnostně smíšených regionech dával pokyny k vytváření národnostních komisí nebo národnostních rad opět aparát řízený KSČ. Orgánem vlády pro práci s národnostmi byla Rada pro národnosti vlády ČSR a Rada pro národnosti vlády SSR. Tyto Rady a jejich komise měly zajistit naplnění práv národností. Kulturně-osvětové organizace již neměly zasahovat do politických úkolů ani se angažovat v politických problémech vlastní menšiny. Velký důraz byl kladen na ideologii – na posilování internacionalismu a zastrasování domnělým nacionalismem.

Podle stranických pokynů s národnostmi nadále spolupracovalo ministerstvo vnitra, ministerstvo kultury, ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy a dle potřeb i další ministerstva. Ministerstvo kultury financovalo ze státního rozpočtu kulturní aktivity, ministerstvo školství financovalo školy a další vzdělávání. V konečném důsledku se však národnostní politika podřizovala rozhodnutí stranických orgánů, kde hlavní role sehrávala příslušnost ke KSČ. Pouze tato příslušnost zajišťovala kolektivní práva právě tak u většinového obyvatelstva jako u kolektivit národnostních menšin. V celém období let 1948–1989 nebyla národnostní politika a její představitelé samostatným činitelem. Byla pouze součástí politiky komunistické strany, její značně improvizovanou variantou, která musela ihned reagovat na jakékoliv projevy národní identity, v této době nepojmenovávané.

Do přelomu 90. let jsme vstupovali bez zkušeností se soužitím obyvatel různých identit, bez zkušeností s hlubší tolerancí mnoha odlišností. Obdobná situace byla zřejmě ve většině států sovětského bloku, který se náhle rozpadl.

Domnívám se, že i současné státy, včetně posttotalitních, budou muset vlastní směsice Platónovy, Hegelovy a dalších ideologií přehodnotit v nových podmínkách a stát se otevřenějšími společnostmi v pravém slova smyslu. Víme již o původně národních demokratických státech, které v nedávné minulosti své „kmenové sobectví“ překonaly (Francie, Norsko, Švédsko, Finsko, Dánsko, Holandsko). Existují také multinárodní státy, jejichž demokratické zřízení je příkladem soužití více národů: USA, Velká Británie, Kanada, Švýcarsko. Státy, které se po válce vyvíjely v rámci sovětského bloku jako totalitární – SSSR, Československo, Jugoslávie, Bulharsko, Rumunsko, Polsko, Maďarsko, ač mohly v několika případech po pádu totalitarismu nastoupit cestu vícenárodních demokratických států, nenastoupily ji a rozpadly se na samostatné národní státy. Daly přednost vlastnímu kolektivnímu sobectví pokud možno národních států s nepatrným procentem obyvatel jiných národností. Bývalé Československo je toho také příkladem – Češi za své, Slováci za své. Dvě národní identity, které se budou nadále vyvíjet vedle sebe, avšak v oddělených hranicích.

Měli bychom si položit otázku, co vlastně chceme od státu jako občané? Od státu požadujeme ochranu nejen pro sebe, ale i pro jiné. Ochranu své svobody a svobody všech ostatních lidí. Zpravidla nechceme žít na úkor jiného, ani na úkor příštích generací. Nechceme však, aby námi mohl kdokoliv disponovat bez našeho vědomí či souhlasu – to je ovšem také součástí naší vnitřní svobody. Výměnou za tyto jistoty však budeme možná ochotni vzdát se některých částí svobody, zejména tam, kde oklešťují svobodu jiných. S tímto velmi individualistickým vymezením asi nebudou souhlasit všichni obyvatelé. Budou mít různé představy o poskytovaných zárukách osobního a skupinového bezpečí, o určitých nadprávech, která by pak mohly určité kolektivity či minority získat a využít ve svůj prospěch. Cítí se plně oprávněni získat některá z těchto práv jako určitá zvýhodnění, aby mohly rychleji postoupit na společenském řebříčku. V minulosti jim byl totiž právě přirozený vzestup z opačných důvodů znemožněn. Léta opomíjení jejich práv posílila také v jejich případě pocit vlastní identity. Jednou z nich, nikoliv však jedinou, je národní identita.

Národní identita a jak ji subjektivně vnímáme

Jak budeme nyní chápat národní identitu? Jedním z příkladů jejího chápání může být následující vize.

Pokud žiji v multinárodním státě, budu se asi muset vzdát některých důrazných projevů své vlastní národní identity, pokud přesahuje rámec mé většinové společnosti (a právě tak i mé minority) a svým způsobem vyřazuje nebo omezuje další společenství. V multikulturním prostředí totiž zřejmě nebude pro všechny projevy dost prostoru a času. Zejména tehdy, pokud by je chtěly v neztěněné míře prosazovat všechna ostatní společenství za účasti celé multikulturní společnosti. Bude nutné učinit jakýsi výběr vlastních neopomenutelných znaků identity, včetně tradic atd.

Odměnou za zřeknutí se části ukazatelů vlastní národní identity vkomponovaných do celku dané občanské společnosti získám vzhled do mnoha dalších kultur a stanu se tolerantním. Případně se mohu stát nositelem i spolutvůrcem alespoň dvou (možná i více) národních identit.

Co je to vlastně národní identita? Dostí pozdní jev ve společnostech, pokud se na ni díváme z hlediska času. Dostí problematický jev, pokud spočítáme války, které způsobila, pokud čteme filozofy, historiky, kulturní antropology, psychology a další společenskovědné badatele, kteří se jí zabývali. Jak blízko nebo jak vzdálené od sebe jsou pojmy národní identita a nacionalismus? Není to rub a líc stejné mince? Může i národní identita vyvolat davovou psychózu? Nebo je toho schopen pouze nacionalismus, jak jej známe z dějin? Je to skutečně jen nacionalismus, který se nezastaví před ničím? Právě tak ale jako víra ve smyslu konkrétního náboženství, právě tak jako politické ideje založené na silném kolektivním citění. Lze striktně oddělit chápání národní identity a nacionalismu právě v prostředí mas, které reagují na jakoukoliv kolektivní ideu tak, aby nedocházelo k stejným projevům jakéhosi kolektivního sobectví?

Národní identita by se měla lišit od běžně chápaného nacionalismu velmi přesným vymezením svých znaků, aby nemohlo dojít k záměně. Striktní vymezení pojmu však nebude

prakticky možné vzhledem k vágnosti obou pojmů, které se mění s historickými obdobími, v závislosti na politice států atd.

Národní identita by neměla být v budoucnu oním kolektivním sobectvím. Naopak, měla by přispět k vědomému a kultivovanému bohatství lidstva, což je však úkol velmi obtížný.

Pokud se však stane oním kolektivním sobectvím, může vyvolat další z rodu mnoha již známých kolektivních hloupostí, jež jsou daleko nebezpečnější než hloupost individua. Vymezení kolektivní hlouposti nalezneme v knize F. Koukolíka a J. Drtilové *Vzpouřa deprivantů* s podtitulem „O špatných lidech, skupinové hlouposti a uchvácené moci“ (1996). Skupinová hloupost je definována takto: »Skupinová hloupost je jedním ze základních sociálně-psychologických jevů. Je spolutvůrcem lidských dějin. Je klíčovým nástrojem účinnosti deprivantského využití memů. Ve své ryzí a nejúčinnější podobě bývá velmi upřímná, necynická a idealistická.«

Podle této definice musíme nejprve rozlišit nevědomost, omyl a skupinovou hloupost.

Nevědomost je stav, kdy relevantní informace v prostředí vůbec nejsou, anebo jsou, ale systém je nerozliší.

Omyl je stav, kdy relevantní informace v prostředí jsou, systém je rozliší, ale mylně zpracuje.

Hloupý čin je definován takto:

»1. V prostředí jsou jasné, dostupné a rozlišitelné informace. Jedinec nebo skupina, kteří se dopouštějí hlouposti, tyto informace znají a jsou schopni je zpracovávat.

2. Důsledky hloupého činu jsou maladaptivní.

Jedinec nebo skupina měli možnost jednat odlišně.«

Dále autoři popisují, jak se záměrné zkreslení informací významnou měrou podílí na manipulaci s lidmi, jak je schopno působit na emoce davu. Informace, které by mohly narušit skupinové schéma, jsou aktéry zkresleny, zamlčeny nebo zrušeny, včetně jejich nositelů. Ke slovu se pak dostanou manipulátoři a navodí chronickou skupinovou hloupost.

Autoři nedoporučují brát si na pomoc intuici a s její pomocí hledat souvislosti a smysl tam, kde nejsou. Upozorňují také na „Groupthink“, což je chování malé, vysoce soudržné skupiny vybavené rozhodovací mocí, nepřístupné odlišným názorům a činné pouze v rámci vymezeném jejím vůdcem. V takovéto skupině se žádný člen neodvážá poukázat na chyby, ohrožil by tím své postavení a členství ve skupině. Groupthink je snad nejnebezpečnější druh lidského chování: »Skupinová hloupost se o mylná hodnocení rizik jak opírá, tak je i vytváří. Smyslem tohoto chování je zisk mocenské elity.«

Většina z nás má zkušenosti s šířením skupinové hlouposti. Víme, že zejména lidé, kteří přišli o určité jistoty a jsou svým způsobem deprivováni, jsou také náchylní k vytváření různých skupin, které volí jakékoliv prostředky k svému prosazení. Mohou se zaštitit čímkoliv – i národní identitou, jejím případným potlačováním apod. Nacionalismus se stal také vhodnou ideologií pro deprivanty. Mnozí politici jej také často volili jako prostředek svého boje o moc.

Máme své zkušenosti s nacionalismem a národní identitou, dobré i zlé. Nyní půjde o to zvážit dobré zkušenosti a porovnat je se špatnými. Pokud je totalitární stát kolektivním sobectvím, obávám se, že národní identita by se mohla stát také určitým sobectvím, i když jiného druhu. Přitom by tomu ale mělo být jinak. Národní identita, přestože rovněž prezentuje ohraničený

celek s jeho atributy, může přispět ke vzájemnému otevření společností. Je součástí duchovního bohatství lidstva.

Národní identita v minulosti měla své kořeny a svůj pevný význam. Měla vymezovat a tedy i oddělovat národy. Ale je tomu tak i nyní? A hlavně, bude tomu tak i v budoucnosti? Po letech totalitarismu, izolace a internacionalismu se můžeme svobodně projevit. Můžeme slavit národní svátky, můžeme směle hovořit o národní identitě i o nacionalismu, mohli jsme se vrátit k víře. Máme radost, když naše mužstvo vyhraje hokej. Stejně se však asi nadchneme, když vidíme vynikající film cizí produkce, cizí krásnou zemi s jejími obyvateli, ruský balet, holandské malířství, čteme krásnou literaturu spisovatelů různých národů. Jsou taková díla nositeli národní identity? Jistě ji zčásti obsahují, ale jsou také plodem lidského individua, obecné lidské vzdělanosti, kultury.

K Platónovu pojetí státu náležela kmenová identita, k Hegelovu pojetí státu národní identita, k Československu 1945–1989 totalitarismus a internacionalismus. Bude České republice stačit vlastní národní identita, rozšířená o toleranci? Kde se však té pravé toleranci její obyvatelé naučí, když budou prosazovat pouze vlastní národní identitu? Kde se naučí kultivované národní identity, jestliže byla v minulosti zaměňována s jinými pojmy a často nebyla tolerována?

Národní stát byl politickým požadavkem snad právě proto, že prozatím nikdo nebyl schopen vymezit, co je to národ. Sama Stalinova definice národa z roku 1913, kde se jako nezbytné znaky národa uvádí »vedle pospolitosti ekonomického života, psychického založení ještě pospolitost jazyka a území« doznala v SSSR zajímavých změn po druhé světové válce. Již tehdy, i když v jiných souvislostech, marxističtí teoretici připouštěli, že společný jazyk není pro existenci národa bezpodmínečně nutný. V té době šlo především o to, vytvořit politickou mocí jeden sovětský národ, hovořící sice různými jazyky, avšak sjednocený politickou ideologií. Jeho národní identita zřejmě měla být sovětská, obsahující mnohé prvky mnoha národů a národností bývalého SSSR.

Postupně se vytrácel další znak: psychické založení národa.

Přestaneme-li býti zatíženi marxismem, zjistíme, že podle K.R. Poppera »Žádná z teorií hlásajících, že národ je sjednocen společným původem, jazykem nebo společnými dějinami, není přijatelná, nebo použitelná v praxi.« Podle něj je národní stát mýtem. Iracionálním, romantickým a utopickým snem, snem naturalismu a kmenového kolektivismu.

K témuž závěru se v roce 1991 dopracovalo bratislavské symposium *Minority v politike*. V jednom ze závěrů se píše: »Ako ukazuje história, koncepcia „národného štátu“ je veľmi mylná. Musí sa kriticky posudzovať v liberálnom kontexte štátu. To je to isté ako pozornosť, ktorú venujeme vzťahu medzi správaním sa jednotlivca a kolektívnym správaním. Väčšiu pozornosť musíme venovať lokálnemu a regionálnemu stavu vecí (čo nie je to isté ako národná idea)... Pozornosť historikov by sa mala zamerať na multikulturalismus a multietnický vývin.«

Pokud je tomu tak s národem, jak je tomu s národní identitou? Může mýtus zplodit racionálno? Je národ skutečně mýtus? A nutno dodat, že máloco má tak pevné kořeny a je obtížněji vyvrátitelné než právě mýtus.

Odhlédneme-li od definice z oblasti exaktních věd, kdy pod identitou chápeme totožnost, máme před sebou skutečně široký prostor k vymezení pojmu „národní identita“. Jde o označení nové, předtím se běžně používal pojem nacionalismus, který nebyl chápán negativně. Byl přirozeným znakem národa. Souvisel s národním státem a vymezením jeho hranic. V letech druhé války K.R. Popper píše: »Pokus nalézt pro státy nějaké „přirozené“ hranice a v souladu s tímto pohlížet na stát jako na přirozenou jednotku vedl k principu národního státu a k romantickým fikcím nacionalismu, rasismu a kmenového systému. Tento princip však není přirozený a myšlenka, že existují jednotky jako národy či jazykové nebo rasové skupiny, je zcela iluzorní.«

Poválečný vývoj ve střední Evropě však přál právě národním státům. Národní státy přetrvávají i nyní. Proto se rozvíjí národní identita, jež na podkladě kulturního bohatství přispívá k nezaměnitelné charakteristice určitého národa. Měla by to být právě národní identita, kterou jako svou část kulturního a tedy i duchovního bohatství přinesou jednotlivé národy do evropského domu.

S národní identitou se rozvíjí ochrana menšin, protože stabilita uvnitř státu musí zůstat zachována. Oproti minulosti došlo k velkému ztenčení početnosti menšin. Navíc u některých k tomuto znevýhodnění přistupuje (a v minulosti ještě výrazněji přistupovalo) znevýhodnění v materiální a sociální oblasti (odejmutí majetku, rozptylování minorit po celém území republiky za účelem rozbití jejich jakýchkoliv společenských vazeb včetně rodin, zamezení vzdělávání v mateřském jazyce, zařazování do méně výhodných pracovních poměrů apod.). Nutno podotknout, že tato omezení se právě tak v určitých letech týkala i většinové společnosti (konfiskace majetku, vyvlastnění majetku, vystěhování a rozptyl tzv. vesnických boháčů-„kulaků“, podnikatelů, živnostníků, zákaz studia jejich potomků, atd.). U národnostních minorit a etnických minorit však mají tato znevýhodnění mnohem výraznější a dlouhodobější dopad, protože méně početnou minoritu v její podobě likvidují a znovuoobnovení již není možné. Materiální a sociální nerovnosti se transformují do národnostních, etnických a kulturních konfliktů. S tím však komunističtí politici počítali, proto po konfiskaci majetku a dalším omezení následoval již zmíněný „rozptyl“, který síly minority paralyzoval prakticky navždy.

Menšina z důvodu své početnosti nedokáže většinové společnosti s převahou oponovat. Proto musí být práva menšin chráněna. Čím více se menšina liší od většinové společnosti, tím více má být chráněna, protože vzniká více třecích ploch a stupňuje se počet možných nedorozumění, pokusů o asimilaci apod.

Národní identita menšin by neměla být přehlížena. Menšiny reprezentují malé nebo velmi malé procento populace. Rysy jejich národní identity by měly být stabilní součástí kulturního bohatství většinové společnosti. Což platí i obráceně.

V rámci výše uvedených projektů chceme přinést některé poznatky k životu a vývoji minorit spjatých národní identitou, jež mají na území České republiky již historické práva – Němci, Poláci, Maďaři, Ukrajinci, Rusíni, Slováci, Romové. Radíme mezi ně také novodobější minority – Bulhary, Armény, ale i minoritu Čechů navrátilivších se po druhé světové válce ze zahraničí. Ti se do postavení netypických minorit dostali proti svému očekávání, po návratu do vlasti svých předků.

Zabýváme se minoritami, které vznikly jako náboženské společnosti a také minoritami, kterým dali vzniknout tělesně postižení a lidé s odlišnou sexuální orientací.

Nově vznikající minority cizinců v České republice

K těmto minoritám v letošním roce přibyly v rámci našeho výzkumu další: minority cizinců procházejících Českou republikou nakrátko, na dobu určitou či natrvalo. Jejich skladba je velmi pestrá a jejich kulturní znaky skýtají široké spektrum mnoha identit – národních, etnických, náboženských. Jejich postoje k vlastním národním identitám nejsou zatím probádané a tudíž nabízejí další pohled na národní identitu a její chápání v mnohohrstevnaté lidské společnosti.

Zástupci nový minorit se dosud často a podstatně rozcházejí s politickým zřízením státu, z něhož uprchli, emigrovali či prostě odešli (příchozí ze zemí bývalého SSSR). Právě tak jim často nevyhovují hospodářské podmínky v bývalém domovském státě, kde většina příchozích cizinců žila pod prahem chudoby (příchozí z asijských a afrických zemí, ale také z Rumunska, Bulharska, ze zemí bývalého SSSR) a neshledávala v budoucnu možnost změny k lepšímu. Válečné konflikty k nám přivedly další okruh uprchlíků a běženců. Vztah těchto příchozích k jejich mateřské zemi a jejímu politickému či hospodářskému systému bývá v počátcích spíše záporný. Jiný ovšem bývá stav kulturní a národní identity příchozích. Společně se svými nositeli obě identity takřčeno vstupují do vztahu s domácím obyvatelstvem. Většinová společnost na nově příchozí reaguje různě. Úkolem je dokumentovat vztah různých pospolitostí k většinové společnosti a především vztah většinové společnosti k pospolitostem cizinců v různých regionech a lokalitách. Dalším krokem bude pokus o určitá zobecnění.

Do počátečního výzkumu, na němž úzce spolupracujeme s týmem z Filozofické a Pedagogické fakulty Ostravské Univerzity jsme zařadily Ostravský kraj a Ostravsko jako užší region, Tachovsko, Prachaticko a Liberecko jako regiony příhraniční a také vybrané regiony východních Čech, např. současný okres Semily a Ústí nad Orlicí.

Tým Ostravské univerzity vypracoval dotazník, který byl zadán asi 800 respondentům z většinové společnosti a po vyhodnocení má zdokumentovat vztah této společnosti k různým skupinám cizinců a migrantů. Mezi nejfrekventovanější cizince a migranty náležejí ve všech uvedených lokalitách a regionech Vietnamci, Ukrajinci, Slováci, v případě Tachovska Němci. K méně četným skupinám např. již uvedeného Tachovska náležejí Rumuni, Moldavané, Dagestánci, Ázerbajdžánci, Arméni, Litevci, Turci, Syřané. V jiných regionech se zase vyskytují Číňané, Mongolové, Indové. Stávající situace se však může měnit rychlým přílivem, nebo naopak odlivem do jiné oblasti či země.

Pro rychlou orientaci o vztazích mezi většinovou společností a různými skupinami cizinců byla zpracována situace v současném tachovském okrese, okrese Semily a doplněna některými výběrovými ukazateli z dalších uvedených regionů.

Tachovsko přitahuje cizince s trvalým pobytem na území ČR a s pobytem nad 90 dnů. První skupina cizinců (Vietnamci) spatřuje výhodnost okresu v jeho poloze při hranicích se SRN. Vietnamská komunita, která zde žije v počtu 292 obyvatel již s trvalým pobytem a v počtu 602 s pobytem nad 90 dnů se s Tachovskem, zejména s městem Tachovem, seznámila již v osmdesátých letech. Někteří Vietnamci ze severní části Vietnamu se zde zaučovali a zaškolovali v místních závodech, např. v TOSTA a v dalších. Společně s nimi byly na Tachovsku Mongolky, které se ale v devadesátých letech vrátily do Mongolska. Vietnamci se zpočátku živili šitím oděvů a jejich prodejem. Nyní se živí pouze prodejem na tržištích a v

kamenných obchodech. Zvládají hovorovou češtinu, jejich děti se učí v ZŠ i na místním gymnáziu a jsou pilnějšími partnery českých žáků. Vietnamci své znaky národní identity uchovávají pouze v úzkém prostředí rodiny. Většinová společnost se s jejich tradicemi nesetkává. Setkává se se způsobem života, v němž převládá skromnost, pracovitost a vstřícnost. Přijímá Vietnamce jako nenáročnou komunitu, nevyvolávající střety. Takto ji přijímají i místní instituce – okresní úřad, městské a obecní úřady, školy a další.

Ukrajince na Tachovsku chápou místní obyvatelé spíše jako sezónní pracovníky, kteří společně bydlí v místních penzionech a jsou autobusy odváženi na stavební práce. Jinak jsou vnímány Ukrajinky, které údajně přijíždějí za svými příbuznými s perspektivou zůstat natrvalo. Především ony urychleně zvládají český jazyk a usilují o rychlou integraci do místní společnosti. Nová vlna migrantů přivádí i na Tachovsko Ukrajince s vyšším odborným a vysokoškolským vzděláním. Ti se stěhují s rodinou, aby se usídlili natrvalo. Tachovsko je známé tím, že získalo osídlováním po roce 1945 poměrně početnou menšinu ukrajinské národnosti. Většina pocházela z bývalé Podkarpatské Rusi. Oprávnění k osídlení získala příslušností k zahraniční armádě osvobozující Československo, někteří přišli s reemigrací vołyňských Čechů. Zda jde o migrační proudy, které mají návaznost na poválečné migrace, zatím výzkum neprokázal. Jde však o více než 300 osob ukrajinské národnosti, zjištěných cizineckou policií. Místní odhadují, že skutečný počet je vyšší. Většinová společnost je přijímá vcelku vstřícně a nevidí v nich ohrožení svých priorit. Ukrajinci většinou zastávají práce, o které místní obyvatelstvo nemá zájem. Také oceňuje jejich snahu o rychlé splynutí s místním obyvatelstvem.

Zajímavým ukazatelem je současný stav nově příslého obyvatelstva slovenské národnosti. Trvalý pobyt v posledním období získalo 64 Slováků a Slovenek, a to většinou sňatkem, dalších 434 získalo pobyt nad 90 dnů a počítá s trvalým pobytem. Představitelé poradního orgánu pro integraci cizinců při okresním úřadě spatřují stálý příliv Slováků v kontaktech Slováků zde trvale žijících, kteří přicházeli ze Slovenska po II. světové válce až do let šedesátých v rámci osídlování a dosídlování pohraničí, s původním domovem na Slovensku, odkud nyní přicházejí noví migranti. Také vyšší procento slovenských vojáků z povolání, kterými oplýval Tachov, Stříbro, Bor, Vysočany u Tachova, Rozvadov i těch, kteří zde po ukončení základní vojenské služby zůstali až do rozpadu společného státu, je asi i do budoucna zárukou citelnějšího přílivu obyvatel ze Slovenska. Noví Slováci a Slovenky přijíždějí ke svým příbuzným a známým, získávají zaměstnání v soukromých firmách a postupně, často sňatky, mění svůj pobyt na trvalý.

Vzhledem k původnímu výraznějšímu procentu slovenského obyvatelstva i k příbuzensko-sousedskému a pracovnímu charakteru migrace jsou tyto noví Slováci většinou společností přijímáni naprosto kladně, obdobně jako přistěhovalci z různých českých oblastí. Na rozdíl od např. některých skupin Slováků v Praze usilují nejen o urychlenou integraci do většinové společnosti, ale o takřka důslednou asimilaci. U rodin se projevuje také tím, že ihned u zápisu do místní školy uvádějí u dětí (pocházejících také ze Slovenska) českou národnost. Nejeví zájem o žádnou spolkovou činnost uchovávající národní povědomí či kulturní specifika.

K novým příchozím náleží asi 130 Němců. Část z nich založila v okrese firmy a další přivedla s sebou jako zaměstnance.

Většinová společnost, pozůstávající rovněž z přistěhovalců minulých období, je vůči novým migrantům vstřícná. Sama většinová společnost nemá ryze český původ a sama se, díky vzájemné toleranci kulturních odlišností, utvářela v uplynulých desetiletích. Tolerance v

celém regionu převažuje nad jakýmkoliv jinými ukazateli. Část členů poradních orgánů pro cizince, místních institucí, včetně školství buď sama pamatuje osídlování Tachovska, anebo náleží k potomkům osídlenců, kteří chápou Tachovsko jako svůj pravý domov. Právo na něj neupírá ani nově přichozím cizincům. Cizinci tento přístup plně oceňují. Ocenění se nejvýrazněji projevuje u místních Vietnamců jejich vstřícností vůči majoritě, zajišťováním potřeb majority, snahou o nekonfliktní soužití.

Nabízí se několik zobecňujících úvah o soužití nových obyvatel v regionech poznamenaných výměnou obyvatel v minulosti, v regionech s přerušenou národní identitou a tradicemi, v regionech příhraničních, které v minulosti mohlo ovlivnit sousedství se západní demokracií a v uplynulém desetiletí je ovlivňuje výrazněji než jiné regiony.

Literatura

Černý, V. 1991: *O povaze naší kultury*. Brno, Atlantis.

Charta 1977–1989 1990: *Od morální k demokratické revoluci*. Uspořádal V. Prečan. Čs. středisko nezávislé literatury, Scheinfeld-Schwarzenberg a Bratislava, Archa.

Formování multikulturní společnosti v podmínkách ČR a v zemích střední Evropy. Sborník z mezinárodní vědecké konference. Slezský ústav SZM v Opavě, Dokumentační a informační středisko Rady Evropy při EIS UK v Praze 2000.

Koukolík, F., Drtilová, J.: *Vzpouza deprivantů. O špatných lidech, skupinové hlouposti a uchvácené moci*.

Měchýř, J. 1991: *O novodobých dějinách Československa*. Praha.

Minority v politice. Kultúrne a jazykové práva 1992. Zborník z medzinárodného sympózia o menšinách v strednej Európe. Bratislava.

Popper, K.R. 1994: *Otevřená společnost a její nepřátelé I–II*. Praha.

Popper, K.R. 1994: *Věčné hledání. Intelektuální autobiografie*. Praha.

Prečan, V. 1994: *V kradeném čase*. Brno, Doplněk.

Sborník studií k národnostní politice Československa v letech 1945–1954 2001. Uspořádala H. Nosková. Praha, ÚSD AV ČR.

